

TÜRKÇE METİNLERDE BAĞDAŞIKLIK VE TUTARLILIK

İrem Onursal*

GİRİŞ

Metin sözcüğünün Fransızcadaki (*texte*) ya da İngilizcedeki (*text*) karşılıklarının kökenine baktığımızda, bunların Latince “kumaş” anlamına gelen *textus* sözcüğünden geldiğini görmekteyiz. Kumaş nasıl ipliklerden dokunarak bir bütün oluşturuyorsa, *metin* de kendisini oluşturan öğelerin birbirlerine aşama aşama eklenmesiyle, bir “dokuma” süreci sonucunda ortaya çıkar.

Bu çalışmamızda, 1970’li yılların başlarında önce İngiltere, sonra Almanya ve Fransa’da ele alınan *metin dilbilimini* (Fr. *linguistique textuelle*) ve özellikle de bu alanın iki temel kavramı olan *bağdaşıklık* (Fr. *cohésion*) ve *tutarlılık* (Fr. *cohérence*) olgularını Türkçeye uygulayarak inceleyeceğiz. Yazımızı, tek bir *metin* örneğiyle sınırlandırmak yerine, birçok *metin*den bölümler olarak zenginleştireceğiz. Burada kullanacağımız örnekler, birkaçı dışında, 2002 yılında yayınlanan yazılı kitle iletişim araçlarından alınan bölümler olacaktır.

*Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı

1. Metin Dilbilimi

Metin dilbilgisi (Fr. grammaire textuelle), *söylem dilbilgisi* (Fr. grammaire de discours), *metin çözümlemesi* (Fr. analyse de texte) gibi daha birçok biçimde adlandırılan *metin dilbilimi*, *söylem çözümlemesi* (Fr. analyse du discours) çalışmalarıyla koştur bir çizgide ilerleyerek, tümceötesi (Fr. transphrastique) dilsel birimlerin incelenmesiyle ilgilenir. Kimi zaman *söylem çözümlemesinin* kapsadığı bir çalışma alanı olarak görülse de, bu alandan belirgin bir biçimde ayrılan *metin dilbilimi*, bir söylemi oluşturulma süreciyle birlikte ele almaktan, yani sözceleme (Fr. énonciation) durumunu incelemekten çok, “betimsel ve eleştirel bir bakış açısıyla kendini çevreleyen toplumsal yapılarla ilişkileri içinde ya da dışında bir metnin değişik yapılarını ortaya koymaya çalışır.” (Kıran 2001:279).

Van Dijk’e göre, konuşan ya da yazan özneler bir *metin edincine* (Fr. compétence textuelle) sahiptirler ve bu edinci *edime* dönüştürerek, en azından anadillerinde, doğru niteliklere -ileride de ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz, metni metin yapan niteliklere- sahip metinler üretebilmektedirler (aktaran: Albert 1985:78). *Metin dilbilimi*, bu *metin edincini* oluşturan temel olguları kuramsallaştırır ve dizgeleştirir. Amacı, tümce dizilerinin (ya da bir metni oluşturan bölümlerin) çizgisel ve anlamsal sürekliliğe sahip bir bütün olan *metni* nasıl oluşturduğunu araştırmaktır.

Tümcelerın dilbilgisel açıdan uygunluğu (Fr. grammaticalité) ya da bu uygunluğun olmayışı (Fr. agrammaticalité) dilbilgisi kurallarına göre nasıl saptanabiliyorsa, metinler de metin olmayan tümce dizilerinden, *metin dilbilimi* çalışmaları sonucunda ortaya çıkan ölçütler yardımıyla ayırt edilebilmektedir. Bu ölçütlerin başında *bağdaşıklık ve tutarlılık* gelir.

Tümcelerın bir araya gelerek bir metni oluşturmak için nasıl bir bütünlük sağladığı konusunu ele almadan önce, *söylem çözümlemesi* ve *metin dilbiliminin* inceleme alanlarını birbirinden ayırt etmek amacıyla, *metin / söylem* (Fr. texte / discours) ayrımını yapmak gerekmektedir.

2. Metin / Söylem

Metin, genel anlamda (*Türkçe Sözlük*, TDK, 1988'e göre) "bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan kelimelerin bütünü" olarak tanımlanır. Ancak bu terim, daha birçok kavram gibi, farklı dilbilimciler tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Şöyle ki *metin*, kimi zaman *sözcenin* (Fr. énoncé), kimi zaman *bütüncenin* (Fr. corpus), çoğu zaman da *söylemin* eşanlamlısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söylem ve *metin* terimlerini birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Bu zorluk büyük ölçüde, iki terimin farklı dilbilimciler tarafından farklı anlamlarda kullanılmış olmasından

kaynaklanmaktadır. Vitacolonna'ya göre, “(1) yalnızca metin terimini kullananlar, (2) yalnızca söylem terimini kullananlar, (3) metin ve söylem terimlerini eşanlamlı ya da farklı kavramlar olarak kullananlar” (Aksan, Aksan 1991:92) vardır. Her ne kadar bu iki kavram arasında terim açısından bir karmaşa olsa da¹, biz, yazımızdaki kullanımlarına açıklık getirmek amacıyla *söylem* ve *metin* kavramları arasında bir ayrım yapmaya çalışacağız.

Söylem söz konusu olduğunda, gerçekleşmiş bir dil ürününün sözcelem durumlarıyla, yani yaratılma süreciyle birlikte düşünülmesi gerekmektedir; çünkü söylem, bireyin dili kendi sorumluluğunda ve belli bir iletişim amacı için kullanması sonucunda ortaya çıkar. Bu nedenle de, üretim sürecinin araştırılması söylemin incelenmesi aşamasında büyük önem taşır. *Metin* dendiğinde ise, tümceötesi bir dilsel ürünün çeşitli düzeylerindeki eklemlenmeleri ve bu ürünün biçimsel ve anlamsal bir bütün oluşturması düşünülür.

Örnek 1:

“Sayın konuklar, sözünü edeceğim konunun günümüz dilbilim çalışmaları açısından büyük önem taşıdığını düşünmekteyim. *Mikrofonu biraz yaklaştırabilir miyiz lütfen?* Bu nedenle bugün burada sizlerle düşüncelerimi paylaşmak istedim (...)”

gibi, bilimsel bir toplantı sırasında konuşan bir özne tarafından üretildiğini varsaydığımız bu söylemde, sözü edilen konunun dışında kalan, bir kesinti yaratan, ancak konuşan öznenin o anda içinde bulunduğu duruma ilişkin bir bölüm yer almaktadır. Bu bölüm de

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Aksan, Y. Aksan (1991), ss.90-104.

söylemin bir parçasıdır, çünkü sözcelem durumuyla, yani söylemin üretildiği süreçle doğrudan ilintilidir. Ancak, ileride de göreceğimiz gibi, bu tür kesintiler *metin* söz konusu olduğunda bütünlüğü bozar.

Söylemi oluşturan birimler *sözce* (bazen tek bir sözce bile bir söylem oluşturabilir), *metni* oluşturan birimler ise *tümce*dir. *Tümce* dilbilgisel açıdan doğru ve eksiksiz bir söz dizisidir. Belli bir bağlam içinde bulunmak zorunda olmadan, tek başına bile bir anlamı vardır (ör. Kiraz ağaçları ilkbaharda çiçek açar). *Sözce* ise belli bir kişi tarafından, belli bir iletişim amacıyla oluşturulan bir dilsel üründür. Bir sözce ancak kullanıldığı bağlam ve durum içinde anlam kazanır ve tümcenin aksine, dilbilgisel açıdan doğru ya da tam olmayabilir. Tek bir sözcük bile sözce olabilir. Örneğin, “neşter!”, “taksi!”, “imdat!” ifadeleri birer tümce değildir, fakat kullanıldıkları bağlam içinde, belli bir kişi tarafından, belli bir kişiye, belli bir amaçla (bir ameliyat sırasında neşteri istemek için; bir taksiyi durdurmak için; bir tehlike anında yardım istemek için) söylendiklerinde, iletişimi sağlayabilecek nitelikte birer *sözcedir*. Bazen, aynı sözce farklı iletişim durumlarında, farklı anlamlara da gelebilir. Örneğin, “buyurun” sözcüğü, bir ev sahibi tarafından gelen konukları içeriye davet etmek için, ya da yemek sırasında içkileri dağıtırken, bir mağaza sahibi tarafından gelen müşteriyi karşılamak için, ne istediğini sormak için, ya da oturmasını söylemek için, bir taksi sürücüsü tarafından müşterisine, gidilecek

yere varıldığını belirtmek için ve daha sayamadığımız birçok iletişim durumunda farklı anlamda kullanılır.

Yukarıda gördüğümüz gibi, her sözce dilbilgisel anlamda tümce olmayabilir; buna karşılık, somut bir iletişim durumu içinde oluşturulmuş her tümce bir sözce olarak kabul edilebilir. Nasıl bir tümcenin doğru olabilmesi için belli kurallara (dilbilgisel, sözdizimsel ve anlamsal) uygun olması gerekiyorsa, bir tümce dizisinin *metin* sayılabilmesi için de, ileride sözünü edeceğimiz belli kurallara uygun olması gerekmektedir. Diğer taraftan, nasıl bir sözce tümceyi oluşturan kurallara bağlı kalmak durumunda değilse, söylem de, aynı biçimde, metnin oluşum kurallarına bağlı kalmak zorunda değildir.

Metin kavramını, kendisini oluşturan tümce dizilerinin birbirlerine *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* ölçütleriyle bağlanarak bir anlam bütünü oluşturmasıyla meydana gelen, belli bir amaçla üretilmiş, başı ve sonu kesin çizgilerle sınırlandırılan yazılı ya da sözlü bir dilsel ürün olarak tanımlayabiliriz. “Nasıl bir tümce basit bir sözcük dizisi değilse, bir metin de basit bir çizgisel tümce dizisi değildir” (Riegel, Pellat, Rioul 1994:603). Dilin sahip olduğu çift eklemlilik özelliğinden ötürü, belli bir kişi tarafından, belli bir ileti oluşturmak amacıyla kullanıldığında, öncelikle sesbirimler birbirlerine eklenerek biçimbirimleri oluşturur. İkinci aşamada ise, biçimbirimler her dilin kendine özgü kuralları doğrultusunda eklenerek, sözceleri ve/ya da tümceleri oluşturur. Ancak, bu

birimlerin birleşip bir metin oluşturması bu iki eklemleme aşamasından farklı bir işlem gerektirir, çünkü bu işlem için dil dizgesinin dayattığı belirli kurallar yoktur. Bir metni metin yapan ölçütler, her defasında metnin kendi içinde oluşur ve üretilen her metnin özelliğine, türüne (yazınsal, siyasi, hukuki...), işlevine (betimleyici, kanıtlayıcı, anlatısal...), kendisini üreten özneye, alıcısına ve üretildiği koşullara göre düzenlenir. Öncelikle tümceler birleşerek *bölümleri* (Fr. séquence) oluşturur. Bunlar kendi içlerinde bir anlam birliği oluşturan tümce gruplarıdır (örneğin paragraflar). Bölümlerin belli bir mantık dizgesi çerçevesinde birbirlerine eklenmesiyle de metinler oluşur ve her metin belli bir *izlek* etrafında gelişir.

Bir metnin üretilme amacına uygun olması ve kendisi aracılığıyla aktarılmak istenen iletinin doğru bir biçimde kavranabilmesi için sahip olması gereken iki temel ölçüt vardır: *Bağdaşıklık* ve *tutarlılık*.

3. Bağdaşıklık ve Tutarlılık

Charolles, bir metnin *tutarlılık* ve *bağdaşıklık* özelliklerini gösterebilmesi için dört kurala uyulması gerektiğinden söz eder. Bunlar, *yineleme* (Fr. répétition), *ilerleme* (Fr. progression), *çelişkin olmama* (Fr. non-contradiction) ve *bağıntılıktır* (Fr. relation) (aktaran: Reichler-Béguelin, Denervaud, Jespersen 1990:125-126) Bir metnin, basit bir tümceler dizisi olmaktan çıkıp metin olabilmesi için,

içerdiği bazı bilgilerin ve öğelerin yinelenmesi, bu öğeler yinelenirken, bir yandan da metinde sözü edilen konunun bir sona, bir sonuca doğru ilerlemesi ve gelişmesi, bunun için de yeni öğelerin ve yeni bilgilerin metne katılması gerekmektedir. Aynı zamanda, birbiriyle çelişen fikirlerin bir arada bulunmaması ve metne konu olan göndergelerin, dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi, bunlarla belli bir bağlantı içinde olması da gerekmektedir.

Bu kuralların metnin yüzeyinde sözcük ve sözdizim açısından nasıl uygulandığını ve metnin anlamsal düzeyde nasıl oluşturulduğunu *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* kavramları açıklamaktadır.

3.1. Bağdaşıklık

Tümcelerin birbirlerine eklemlenerek bir metin oluşturmasını sağlayabilmek için uyulması gereken ölçütlerden bazıları doğrudan metnin yüzey yapısıyla, yani sözcük ve sözdizimi düzeyiyle ilgilidir ve bunlar metnin kendi içinde *uyumlu* olmasını sağlar.

Bağdaşıklık ölçütü, “önergelerin birbirlerine bağlanması ve metnin çizgisel biçimde düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkar” (Maingueneau 1996:16). Başka bir deyişle, bir metnin uyumlu olabilmesi için, kendisini oluşturan çeşitli bölümlerin bir dilsel bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmaları gerekmektedir.

Metnin uyumluluğunu sağlayan dilsel öğeler, hem bölümlerin kendi içlerinde, hem de bölümler arasında dilbilgisel, sözdizimsel,

anlamsal ve mantıksal bağlantılar kurulmasına yardımcı olurlar. *Bağdaşıklık* sağlayan dilsel öğeler metnin bir anlam bütünlüğü olarak algılanmasını, yani metin içinde bir *yerdeşlik* (Fr. isotopie) oluşturulmasını sağlar. Bu öğeler arasında, eylemlerin zaman uyumlarını, göstergenin dizilişlerini, *artgönderimleri* (Fr. anaphore), *öngönderimleri* (Fr. cataphore) ve *bağlantı öğelerini* (Fr. connecteur) sayabiliriz. Biz bunlardan yalnızca *artgönderimler*, *öngönderimler* ve *bağlantı öğelerini* inceleyeceğiz.

3.1.1. Artgönderim

Bir metnin *bağdaşıklık* özelliği taşıyabilmesi için içermesi gereken dilsel öğeler arasında bulunan *artgönderim*, “daha önce kullanılmış bir biçime (öncül) daha sonra gelen bir öge (...) aracılığıyla gönderme” (Vardar, 1998: 232) yapılmasını sağlayan dilsel öğelerdir. Bu öğeler, metnin konusunu oluşturan bilgilerin yeniden ele alınmasını sağlayarak, onun çizgiselliğini ve sürekliliğini oluşturur. Artgönderim öğeleri çok çeşitlidir. *Eşgönderim* (Fr. coréférence) ilişkisi içinde olan her sözcük ya da dilbilgisel öge, başka bir deyişle göndermeleri aynı olan her gösterge birer artgönderimdir. Artgönderimler bir metinde çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir:

-Aynı göstergenin yinelenmesi ile oluşanlar.

Örnek 2:

“(...) *Süreyya Ayhan* altın madalyanın sahibi oldu (...) *Süreyya Ayhan*’ın bitiş çizgisine ulaştığı anda son dönemeci yeni geçebilen Rus atlet (...)”, (*Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Eylül 2002, s.18);

-Bir göstergenin, özellikle de kişi adının, bir kısmının (örneğin, yalnızca soyadı) kullanılmasıyla oluşurlar.

Örnek 3:

“(...) genç aktris *Juliette Drouet*’nin gözleri de, çalışmaları dikkatle izleyen *Victor Hugo*’nun üzerindedir (...) *Drouet* ile *Hugo*’nun tanışmasına ve bir yarım yüzyıl sürececek derin bir aşkın doğmasına vesile olur (...) Nasıl özetlemeli *Juliette*’in o tarihe kadarki öyküsünü? (...)” (Server Tanilli, “Bir dahinin sevgilisi olmak” *Cumhuriyet Dergi Eki*, sayı 859, 8 Eylül 2002, s.8);

-Göstergenin yerine aynı anlama gelen bir niteleme kullanılmasıyla oluşurlar.

Örnek 4:

“(...) *Juliette Drouet* 10 Nisan 1806’da doğdu (...) Amcası (...) öksüz ve yetim yeğenini bakıp büyütülmesi için Paris’te bir manastıra emanet eder. *Zeki, duyarlı kız*, iyi muamele görmektedir manastırda ve özetle mutludur (...)” (a.g.e.)

-Bir göstergenin yerine onu tanımlayan bir adılın kullanılmasıyla oluşurlar.

Örnek 5

“(...) Alaska Üniversitesi Dilbilim Bölümü’nden Krauss (...) eyalette yaşayan yerlilerin konuştuğu 20 kadar *dili* kurtarma çabaları içinde. *Bunların* içinden yalnızca 2 tanesi okullarda okutuluyor (...)” (“Dilleri Yok Olmaktan Kurtarma Çabaları”, *Cumhuriyet Bilim Teknik Eki*, Sayı 809, 21 Eylül 2002, çev. Reyhan Oksay,s.8);

-Göstergenin eşanlamlısının kullanılmasıyla oluşurlar.

Örnek 6:

“(...) Asya dilleri uzmanı James A. Matisoff konuşulan *dilin* bir topluluğun kültürel altyapısındaki en önemli unsur olduğunu söylüyor. *Lisan* öldüğü zaman o kültüre ilişkin pek çok bilgi de beraberinde ölüyor (...)” (a.g.e.)

-Eylemin adlaştırılmasıyla oluşurlar.

Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*,
Yayına Hazırlayanlar: Prof.Dr. Ayşe Kıran, Doç.Dr. Ece Korkut, Dr. Suna Ağıldere,
Multilingual Yayınları, Dilbilim Dizisi, 2003, İstanbul, ss.121-132.

Örnek 7:

“Genel Kurmay Başkanlığı (...) gelen askeri heyetin ABD’nin olası Irak operasyonu ile ilgisi olmadığını *açıkladı* (...) *Açıklamada* şu bilgilere yer verildi (...)”, (Cumhuriyet gazetesi, 10 Eylül 2002, s.11);

-Göstergenin üstanlamlısının kullanılmasıyla oluşanlar.

Örnek 8:

“(…) *Sedirin* tarih öncesi en büyük yayılışı Lübnan, Hermon, Amonos ve Toros Dağlarıdır. (...) *Ağacın* kök ve gövde odunundan elde edilen katran, Mısırlılar tarafından (...) kullanıldı (...)” (M. Süleyman Kaçar, “1000 yıl yaşayan Toros sediri” (*Cumhuriyet Bilim Teknik Eki*, sayı 782, 16 Mart 2002, s.16).

3.1.2. Öngönderim

Artgönderimlerin yanı sıra, onlar kadar sık kullanılmamakla birlikte, *ön-gönderim* adı verilen öğeler de bulunmaktadır. Bunlar, artgönderimlerin tersine, “anamlı bir birimin yerini tutan bir ögenin söylemde ondan daha önce anılması”yla (Vardar 1998:162) ortaya çıkar.

Örnek 9:

“Size *şunu* da söylemeliyim ki, *ülkenize yaptığım ziyaretten çok memnun kaldım*”

Örnek 9’da da görüldüğü gibi, sözü edilen konu, kendisinden önce yer alan bir adilla belirtilmiştir.

Artgönderim ve öngönderimler metinde bir bütünlük oluşmasını sağlar. Ancak, bütünlük oluşurken, diğer yandan da metnin ilerlemesi gerektiğini unutmamak gerekir.

Örnek 10:

“*Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından günümüze kadar geçen sürede* Türk eğitim sistemi büyük atılımlar yaptı. *Cumhuriyetin ilanından 2001’e kadar* yurt genelinde okul sayısı 5 binden 50 bine

yaklaştı. 361 bin olan öğrenci sayısı da 16 milyonu aştı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre, *Cumhuriyetin ilanından bu yana geçen sürede* eğitim alanında fiziki bakımdan önemli bir aşama kaydedildi. 1923 yılında tüm ülkede okul sayısı toplamı yalnızca 5 bin 100 dolaylardayken 2001 sonu itibarıyla yüksek öğretim dışında yurttan okul sayısı 48 bin 900'e ulaştı." (*Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Eylül 2002, s. 3)

Bu örneğimiz için bir kesit yerine, gazetenin bütünüyle alınmış bir metin seçtik. Bu metin neredeyse tek bir bilginin, yani "Cumhuriyet'in ilanından bugüne yurdumuzdaki okul sayısının artmış olması"nın, birçok kez ve hemen hemen aynı biçimde yinelenmesiyle oluşmuştur. Artgönderimlerin ve göndergelerin bu denli sık ve üst üste kullanılması, bizce, belki de tek bir tümceyle bile ifade edilebilecek bir bilgiyi metne dönüştürme çabasını yansıtmaktadır, çünkü burada konu açısından herhangi bir ilerleme gözlemlenmemektedir.

3.1.3. Bağlantı ögeleri

Bu ilerlemenin metnin yüzeyinde oluşturulması, *bağlantı ögesi* ya da *bağıntılayan* adı verilen dilbilgisel ögelerle sağlanmaktadır. Bu ögeler, "metnin bölümleri arasında anlamsal ve mantıksal bağlantıları oluşturarak onu yapılandırır" (Riegel, Pellat, Rioul, 1994:616). Bunlar, işlev açısından büyük bir çeşitlilik gösterir ve Riegel, Pellat, Rioul'e göre (1994:618-623), kendi içlerinde de birçok türe ayrılan iki büyük sınıf oluştururlar. Bunlardan birincisi göndergesel gerçekliklere ilişkin olanlar (zamansal ve uzamsal bağlantı ögeleri), ikincisi ise düşüncelerin birbirlerine eklenmesini sağlayanlar (uslamlama ya

da sıralama belirten bağlantı öğeleri vb.). Burada her biri üzerinde durmak olanaksız olacağından bir sınırlama yapma gereğini duyduk. Bu nedenle, burada yalnızca incelemelerimiz sırasında en sık karşılaştığımız öğeleri ele alarak örneklendireceğiz.

-metindeki zamansal değişimi ve gelişimi gösteren zamansal bağlantı öğeleri (önce, sonra, daha sonra, sonunda...),

-metindeki uzama ilişkin değişimi ve gelişimi gösteren uzamsal bağlantı öğeleri (burada, orada, aşağıda, yukarıda, altında, üstüne...),

-metne konu olan düşüncelerin öncelik, önem gibi ilişkilerini gösteren sıralama bağlantı öğeleri (öncelikle, ilk olarak, ayrıca, bir yandan/diğer yandan...),

-düşüncelerin değişik biçimde yeniden ele alınmasını sağlayan yeniden oluşturma bağlantı öğeleri (başka bir deyişle, sonuç olarak, ya da, yani...),

-uslamlama bağlantı öğeleri (fakat, bununla birlikte, ancak oysa, zaten...),

-iki düşünceyi ya da göstergeyi doğrudan birbirlerine bağlayan bağlantı öğeleri (ve, ile...).

Bu öğelerin kullanımını bir örnekle görelim:

Örnek 11:

“(...) *Oysa* Hıristiyanlık insanın doğuştan kötü olduğunu kabul eder. *Çünkü* kötülük insanın içindedir *ve* bu ona kalıtım yoluyla ilk günahı geçmektedir. Hıristiyan ahlak yapısı edebiyat içinde işlenirken, *diğer yandan da* (...) bilimsel çalışmayı temel alan ilk bilim kurgu romanlarından sayılan Stevenson’un Dr Jekyll ve Mr. Hyde, bu görüşü temel alarak, dönemin ahlak anlayışına farklı bir bakış getirir. (...) Marry Shelley’in Frankenstein’i *ile başlayan* bu süreç, *daha sonra*

H.C. Wells'in Dr. Moro'nun adası *ile devam eder. Ancak* bu üç romanda gelecek farklı bir gelişim göstermez. *Zaten* yazarların amacı da geleceği anlatmak değildir (...) Romanın sonunda olağanüstü hal olağana dönecek, sürüp gitmesi düşünülen eski toplum yapısı bir değişim göstermeyecektir. *Bir başka deyişle* yazarın, var olan düzenle pek sorunu [yoktur](...)” (*Cumhuriyet Kitap Eki*, 26 Eylül 2002, sayı 658, Mustafa Yelkenli “Dr. Jekyll ve Mr.Hyde”)

Bu alıntıda gördüğümüz gibi, “ancak”, “zaten”, “çünkü”, “bir başka deyişle” gibi bağlantı öğeleri, bir yandan metne yeni bilgilerin ve bu bilgileri destekleyen ya da bunları tamamlayan açıklamaların katılmasını sağlayarak metnin ilerlemesini sağlarken, bir yandan da, tümceler arasındaki anlamsal ve mantıksal bağları kurarak birbirlerine eklenmelerini ve metnin çizgiselliğinin oluşmasını sağlarlar.

3.2. Tutarlılık

Metin içinde her ne kadar birbirlerine bağlı olsalar, birbirlerini bütünleseler de, bağdaşıklık ve tutarlılık olguları düzey açısından birbirinden farklıdır. *Bağdaşıklık* metnin yüzeyinde, dilsel öğeler aracılığıyla görülebildiği halde, *tutarlılık* derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantıdır ve tutarlılığı gösteren belirli dilsel öğeler bulunmamaktadır.

Ducrot ve Schaeffer'e göre, “tutarlılık anlam parçalarının metne konu olan izleğin etrafında bütünlük ve süreklilik oluşturacak biçimde gelişerek birbirlerine eklenmesini sağlar; bu da, metin evreninin biçimini belirleyen ve ussal bir yapı olarak tasarlanan kavramların kabul edilebilirliğini önvarsayar” (aktaran: Beaudet 2001:4).

Görüldüğü gibi, *tutarlılık* söz konusu olduğunda, metinde sözü edilen izleğin dil dışı dünya gerçeklikleriyle kurduğu ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir. Böylelikle, *bağdaşıklık*, kendisini yalnızca metnin yüzeyinde somut bir biçimde gösterirken, *tutarlılık* olgusu soyut anlam düzeyinde incelenir. Bu nedenle, *tutarlılık* ilk bakışta metnin yüzeyinden algılanamaz, belli bir yorum süreci gerektirir. Bu yorumu yapacak kişinin “karmaşık bir belirtiler ağına dayanarak, sahip olduğu dilsel, söylemsel ve ansiklopedik bilgiler bütünlüğünü harekete geçirmesi” (Maingueneau 1991:209) gerekmektedir. Bu olgu metinde yer alan eylem, durum ya da olayların, yani göndergelerin, alıcının sahip olduğu metin dışı dünya gerçeklerine ilişkin bilgiler doğrultusunda anlamlandırabileceği biçimde ortaya çıkmasına bağlıdır. Başka bir deyişle, metnin göndergelerin, alıcının dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi gerekmektedir.

Bir metnin *uyumluluğu*, o metnin *tutarlılığını* kolaylaştırır ve desteklerse de, *tutarlılığın* tek önvarsayımı *bağdaşıklık* kurallarına uygun biçimde üretilmesi değildir. Kimi zaman metnin tümü ya da çeşitli bölümleri, *bağdaşıklık* sağlayan dilsel öğeler kullanılmadan da *tutarlı* (Fr. cohérent) olabilir.

Örnek 12:

“(…) Artık kışlar eskisi gibi soğuk geçmiyor. Bilim adamları küresel ısınmanın birçok olumsuz etkisi olduğunu söylüyorlar. Okyanuslardaki adalar birkaç yıla kadar sular altında kalacakmış (…)”

Burada gördüğümüz gibi, hiçbir artgönderim ve bağlantı ögesi içermeyen bu tümce dizisi, yazarın öznenin ve okuyucuların dış dünya gerçekleriyle ilgili bilgileriyle bütünleşip birbirlerine eklenerek, kendi içinde bir anlam bütünlüğü oluşturmaktadır. *Tutarlılık* aynı zamanda, tümcelerin birbirlerine göre yorumlanabilmesiyle de oluşur. Metnin hem kendisini üreten özne, hem de alıcısı tarafından aynı ölçüde tutarlı olması için, dış dünya bilgilerinin her ikisi tarafından da paylaşılması gerekmektedir. Yukarıdaki örneğe bakıldığında bu tümce dizisini, küresel ısınma konusunda bilgisi olan alıcılar tarafından, gerekli mantıksal bağlantılar kurularak, şu biçimde yorumlanacaktır: kışlar küresel ısınmadan ötürü eskisi kadar soğuk geçmiyor ve yine küresel ısınma nedeniyle buzullar eriyor, böylece denizler yükseliyor ve bu nedenle de bazı adalar sular altında kalacak. Ancak, aynı tümce dizisi, küresel ısınma konusunda bilgisi olmayan alıcılara *tutarsız* (Fr. incohérent) gelebilir, çünkü onlar, bu metnin evreniyle örtüşen bir dış dünya bilgisine sahip olmadıkları için metinde yer alan anlamsal bağlantıları kuramayabilirler.

Bağdaşıklık sağlayan dilsel öğelerin bulunmaması bir metni her zaman tutarsız yapmadığı gibi, bu öğelerin varlığı da *tutarlılık* için her zaman yeterli olmayabilir. Bunu kendi ürettiğimiz bir örnekle görelim:

Örnek 13

“*İlk önce* iki bardak unu bir *kaba* dökeceksin. *Sonra televizyonu* kapatacağınsın, *başka bir deyişle*, perdeleri açacağını. *Ekrandan* uzaklaşacağını, *daha sonra*, *kaba* iki yumurta kıracağını (...)

Bu sözcük dizisinin artgönderimler (televizyon-ekran, kap) ve bağlantı öğeleri (ilk önce, sonra, başka bir deyişle, daha sonra) içermesine karşın, herhangi bir özel bağlam içinde bulunmadığı sürece, (gerçeküstü bir öykü, ya da bilim-kurgu türünde yazılmış bir roman...) mantıksal ve anlamsal açıdan bir bütün oluşturmadığı ve tutarlı olmadığı görülmektedir.

Tutarlılık, büyük ölçüde metin türlerine bağlıdır. Her türün kendine özgü, içkin yapısal özellikleri vardır ve “belli bir türle ilişkilendirildiğinde tutarlı görünen bir tümce dizisi, başka bir türle ilişkilendirildiğinde tutarsız sayılabilir, ya da başka çeşit bir *tutarlılık* gösterebilir” (Maingueneau 1991:210). Örneğin, yazınsal bir metin için tutarlı olan bir yapı, yazınsal olmayan bir metinde tutarsız sayılabilir. Bu nedenle *tutarlılık* ölçütü aranırken, metnin türüne bağlı özelliklere dikkat edilmeli ve yorumlar bu özellikler doğrultusunda yapılmalıdır.

Örnek 14:

“(…) Reklam filmlerinden oluşmuş korkunç bir sağanağın altında şemsiyesiz devleşen eşyalar *diyelimdeğil kaçamıyorum ağızlarını açmış ince belli çamaşır makineleri ahu dilli kasetçalarlar diyeben buna şehla gözlü televizyonlar falan futbolcu dün şiddetli öksürmüş (...) alacakaranlık hayallerindeydin* ki, sonra, işte o cesetlerin arasında yüzlerine sıvanmış yapay bir hüznle dolaşarak bir yandan haber yakalamış olmanın sevincini örtmeye, bir yandan da seyircilere balta, bıçak, ip ya da tabanca gibi cinayet aletlerini olanca korkunçluğuyla göstermeye çalışan televizyon muhabirleri (...)” (Toptaş, H. A., (2000) (2.basım) *Bin Hüzünlü Haz*. İstanbul:Adam Yayınları, ss. 13-14)

Bu yazınsal metin bölümündeki hem birbirinden, hem de tümcenin başıyla sonundan kopuk sözcükler bir kargaşa yaratsa da, yazınsal olması nedeniyle yine de kendi içinde tutarlı sayılabilir.

Son olarak, *çelişkin olmama* kuralı doğrultusunda, bir metnin tutarlı olabilmesi için, metnin içinde birbiriyle çelişen bilgilerin olmaması gerektiğini bir örnekle gösterelim:

Örnek15:

“(...)Venüs’ün yüzey şekillerine isimleri verilecek kişilerin *son üç yıldan önce ölmüş iyi tanınan, meşhur kadınlar olması gerekiyor (...)* Çapı 20 kilometreden daha küçük olan kraterlere Ayana (Altay), Audrey (İngiliz), Alima (Tatar), Tanya (Rus) gibi, dünyanın değişik kültürlerinde *yaygın olarak kullanılan kadın isimleri veriliyor (...)*” (Evren, S., “Venüs’ün Kadınları”, *Atlas Dergisi*, sayı 109, Nisan 2002, s.22)

Burada görüldüğü gibi, metnin içerdiği iki bilgi birbiriyle çelişmektedir, bu da metnin tutarlılığını engellemektedir. Birinci tümcede verilen bilgi doğrultusunda, alıcı ikinci tümcede yaygın olarak kullanılan isimler yerine, “Marie Curie”, “Virginia Woolf”, “Simone de Beauvoir” ya da “Grace Kelly” gibi isimler beklemektedir.

SONUÇ

Metinlerin biçimsel ve anlamsal bütünlüğünü oluşturan *bağdaşıklık* ve *tutarlılık*, hem yaratma hem de anlamlandırma aşamasında önemli rol oynar. Bu iki ölçüt birbirine bağlı ve iç içedir. *Bağdaşıklık* göstergesi olan dilsel öğeler, metnin anlamsal *tutarlılığının* sağlanmasına yardımcı olur ve *tutarlılığın* bu dilsel

öğeler aracılığıyla metnin yüzeyine yansımaları olanaklı kılar. Ancak, *bağdaşıklık* göstergelerinin bulunması ya da bulunmaması bir metni tutarlı ya da tutarsız saymak için her zaman yeterli değildir. Kimi zaman, bu göstergeler tutarlı olmayan bir metnin yüzey yapısında bulunabilmekte ya da tutarlı bir metinde bulunmayabilmekte, böylelikle metnin alıcıları açısından yanıltıcı olabilmektedir. Bir özne, bir düşünceyi ya da bilgiyi kendine göre mantıksal bir dizge içinde tasarlayabilir, ancak bu düşünce ya da bilgiyi metne dönüştürürken, ürettiği metnin türünün gerektirdiği *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* ölçütlerine bağlı kalmazsa, iletisi alıcılara doğru bir biçimde ulaşamaz. Çalışmamızda bu iki ölçüte uyulmayan örnekler az sayıdadır ancak, yazılı kitle iletişim araçlarında, hatta yazınsal yapıtlarda, bu ölçütlerle örtüşmeyen örneklere, ne yazık ki sıklıkla rastlanmaktadır.

KAYNAKÇA

a) Alıntı yapılan kaynaklar

Aksan, M. ve Y. Aksan (1991) “Metin Kavramı ve Tanımları”, *Dilbilim Araştırmaları*. Hitit Yayınevi.

Albert, M.-C. (1985). “Production de textes en FLE-comment en apprécier la cohérence”. *Le Français dans le monde*, 192. Paris:Hachette/Larousse.

Beaudet, C. (2001). “Clarté, lisibilité, intelligibilité des textes: un état de la question et une proposition pédagogique”, *Recherches en rédaction professionnelle*, 1. [http:// www0. userb. ca/ flsh/rrp/no1_beaudet_art.html](http://www0.userb.ca/flsh/rrp/no1_beaudet_art.html)

Kıran, Z. (2001). *Dilbilime Giriş*. Ankara:Seçkin Yayınevi.

Maingueneau, D. (1991). *L'Analyse du discours*. Paris:Hachette.

_____ (1996). *Les Termes clés de l'analyse du discours*. Paris:Seuil.

Reichler-Béguelin, M.-J., M. Denervaud ve J. Jespersen (1990) (2. basım). *Ecrire en français – cohésion textuelle et apprentissage de l'expression écrite*. Paris:Delachaux et Niestlé.

Riegel, M., J.-C. Pellat ve R. Rioul (1994). *Grammaire méthodique du français*. Paris:Puf.

Toptaş, H. A., (2000) (2.basım). *Bin Hüzünlü Haz*. İstanbul:Adam Yayınları.

Vardar, B. (1998) (2. basım). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul:abc.

Türkçe Sözlük (1988). II.cilt. Ankara:TDK Yayınları.

b) Yararlanılan kaynaklar

Adam, J.M. (1999). *Linguistique textuelle- des genres de discours aux textes*. Paris:Nathan.

Charolles, M., B. Combettes, (2001). “De la phrase au discours: rupture et continuité”, *Quelles grammaires enseigner à l'école et au collège?* Paris:Delagrave-CRDP Midi-Pyrénées.

Dubois, J., ve d. (2002) (2. basım). *Dictionnaire de linguistique*. Paris:Larousse.

Günay, D.,(2001). *Metin Bilgisi*. İstanbul:Multilingual.

Maingueneau, D., (2000) (3. basım). *Eléments de linguistique pour le texte littéraire*. Paris:Nathan

Tisset, C., (2000). *Analyse linguistique de la narration*. Sedes.

-Yayınlardan yapılan alıntılarını irem@hacettepe.edu.tr e.posta adresine mesaj yazarak bildirmenizi rica ederim.